

**Nieznana publicystyka Zbigniewa Herberta
z lat 1948–1955. Uzupełnienia do
bibliografii**

Henryk Citko

HENRYK CITKO

NIEZNANA PUBLICYSTYKA ZBIGNIEWA HERBERTA Z LAT 1948–1955 UZUPEŁNIENIA DO BIBLIOGRAFII*

Publicystyka prasowa

Po wydaniu skrupulatnie przygotowanego przez Pawła Kądziałę zbioru rozproszonych pism Zbigniewa Herberta – recenzji teatralnych, plastycznych i książkowych, felietonów, sylwetek zmarłych pisarzy i artystów – recenzenci nie kryli zaskoczenia i zadowolenia, spowodowanych wielością oraz różnorodnością tych tekstów¹. Większość z nich Herbert tworzył jedynie zarobkowo, inne zaś, choćby tzw. charaktery *à la* Zofia Nałkowska, szkice i prozę poetycką, uważał za stylistyczne wprawki². W tej grupie są też teksty, które traktował jako „bzdury” pisane „dla chleba”³. Nie zmienia to obrazu szerokiego wachlarza środków stylistycznych i poruszanych tematów, a ponadto wskazuje na obszary zainteresowania poety oraz – co może bardziej istotne dla badań nad jego biografią – na środowiska, w których funkcjonował, i na fakty, które opisywał.

Zbiór ten jest również świadectwem doli poety kroczącego własnymi ścieżkami i jednocześnie chcącego żyć z pióra, świadectwem „nieustannych kompromisów życia z sumieniem”⁴. Dotyczy to głównie wczesnych tekstów – z końca lat czterdziestych i początku lat pięćdziesiątych XX wieku. Herbert wyznawał wtedy swemu przyjacielowi: „Drukuję odpadki, dlatego nie podpisuję się pod nimi”⁵. Można zaapytać – nie podpisywał się nazwiskiem czy w ogóle?

Kwerendy do opracowywanego kalendarium życia i twórczości Herberta pozwoliły na dotarcie do 48 tekstów z lat 1948–1955 nie uwzględnionych w *Węźle gordyjskim*

* Niniejszy artykuł, pomyślany jako częściowe uzupełnienie do bibliografii P. Kądziałę (*Twórczość Zbigniewa Herberta. Monografia bibliograficzna*. T. 1–2. Warszawa 2009), powstał w ramach stypendium Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

¹ Z. Herbert, *Węzeł gordyjski oraz inne pisma rozproszone 1948–1998*. Zebrał, oprac., noty P. Kądziałę. Warszawa 2001. Drugie, dwutomowe wydanie, uzupełnione o 16 tekstów, ukazało się w 2008 roku.

² Z. Herbert, list do J. Turowicza, z 13 XII 1950. W: Z. Herbert, J. Turowicz, *Korespondencja*. Z autografów odczytał, oprac., przypisy, posł. T. Fiałkowski. Kraków 2005, s. 15.

³ *Ibidem*, s. 14.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Z. Herbert, list do L. Elektorowicza, z 8 IV 1950. Bibl. Narodowa, Zakład Rękopisów (dalej: BN Rps), Akc. 17970.

skim oraz innych pismach rozproszonych 1948–1998. Wśród nich cztery podpisane są nazwiskiem, jeden zaś – znanym pseudonimem „Mikołaj”. Pozostałe teksty opatrzone są pseudonimami dotychczas w herbertologii nie notowanymi: „H.”, „Konrad”, „Zastępca”, wariantami pseudonimu „bert” oraz akronimem używanym w późniejszym okresie – „ZH” lub „zh”.

W Archiwum Zbigniewa Herberta, znajdującym się w posiadaniu Biblioteki Narodowej w Warszawie, zachowało się niewiele tekstów publicystycznych. Autor prawdopodobnie przekazywał rękopisy do redakcji, skąd te już do niego nie wracały. Trudno zatem ustalić, których „odpadków” nie sygnował w ogóle w „Dzienniku Bałtyckim” (o czym wzmiankował w wywiadzie z Januszem Maciejewskim⁶) czy w „Gazecie Toruńskiej” (o czym z kolei pisał w liście do Henryka Świącickiego⁷). Niewykluczone, że były nimi noty informacyjne o wydarzeniach kulturalnych w Gdańsku i w Toruniu. Zupełnie nie warto się trudzić odszukiwaniem śladów pióra Herberta w „Przeglądzie Kupieckim” – w którym pracował on w drugiej połowie 1948 r. i w pierwszej połowie 1949 r. – gdyż, jak twierdził w rozmowie z Maciejewskim, były to przede wszystkim teksty branżowe:

Cztery strony ilustracji, głównie cyfry, ceny – benedyktyńska praca. Co dwa tygodnie zmieniali ceny, żeby zbić z pantałyku kupców. Szło mi to nie najgorzej – chodziłem do drukarni. Zaprzyjaźniłem się z metrapamięcią i robiliśmy cuda⁸.

Teksty podpisane nazwiskiem i pseudonimem „Mikołaj”

Dwa teksty z tej grupy ukazały się w „Biuletynie Literackim Oddziału Gdańskiego Związku Literatów Polskich”⁹. Z racji niewielkiej dostępności periodyk ten wymaga osobnego omówienia. Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. autorzy z Trójmiasta pisywali recenzje, felietony, noty informacyjne głównie do „Dziennika Bałtyckiego”, publikowanego przez Spółdzielnię Wydawniczą „Czytelnik”, i do jego tygodniowego dodatku kulturalnego „Rejsy”. Oddział Gdański ZLP miał ambicje wydawania biuletynu wewnętrznego, o co zabiegał także – jako kierownik biura – Herbert. Zamierzenia te urzeczywistniły się we wrześniu 1950, a więc w czasie, gdy Herbert postanowił zakończyć pracę w biurze i przenieść się do Torunia.

⁶ *Nie zapowiadałem się na poetę. Ze Z. Herbertem rozmawia J. Maciejewski.* „Odra” 2008, nr 9. Zob. *ibidem*, s. 58: „Organizowałem wieczory autorskie dla starszych niepracujących, żeby im pomóc. Byli ze mnie zadowoleni – organizowałem pomoc, krytykowałem, pisałem recenzje teatralne do »Dziennika Bałtyckiego«”.

⁷ Z. Herbert, list do H. Świącickiego, z 16 I 1953. Ze zbiorów prywatnych Elżbiety Segerstrom: „Sam tam coś kiedyś wypisywałem pod czułym okiem kolegi Felskiego”.

Adam Felski (1911–1982), nauczyciel, instruktor harcerski, dziennikarz; po wojnie pracował w redakcji „Robotnika Pomorskiego” (który w 1947 r. zmienił tytuł na „Głos Pomorza”), w tym czasie studiował, w 1948 r. ukończył prawo na UMK w Toruniu; od 1949 r. pracował w organie PZPR „Gazecie Toruńskiej”, będącej mutacją „Gazety Pomorskiej” (powstałej w grudniu 1948 w wyniku połączenia PPS-owskiego „Głosu Pomorza” i PPR-owskiej „Gazety Zachodniej”), a od czerwca 1949 do 1957 r. pełnił funkcję kierownika jej oddziału w Toruniu.

⁸ *Nie zapowiadałem się na poetę*, s. 56.

⁹ Dwa pierwsze numery pisma dostępne są w Książnicy Pomorskiej w Szczecinie, w materiałach z archiwum W. Lachnitta (sygn. Rkps 591), cztery kolejne zaś w Dziale Literatury i Prasy Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie, w spuściznie F. Fenikowskiego.

Utrzymywał jednak kontakt z Oddziałem – w drugim numerze „Biuletynu [...]”, z listopada 1950, ukazał się jego wiersz *Morze* (inc. „Kiedy napływasz do mnie szumem i widzeniem...”); w trzecim numerze, z grudnia tegoż roku (nienumerowanym i niedatowanym), trzy teksty: wiersz *Lament oderwanego poety*, recenzja *Reportaż z ognia* i „charakter” *Patryk albo krytyk wątpliwy*; w ostatnim, szóstym numerze, z czerwca 1951, wiersz *O naszej Troji* (!). „Biuletyn [...]” wydawany był na powielaczu w nakładzie około 40 egzemplarzy, liczył około 20–25 stron¹⁰.

1. Zbigniew Herbert, „*Szczygli zaułek*” *G. B. Shawa w Państwowym Teatrze „Wybrzeże”*. „Słowo Powszechne” 1949, nr 331, z 5 XII, s. 2.

Recenzja przedstawienia w reżyserii Jerzego Waldena przygotowanego przez Państwowy Teatr „Wybrzeże”, którego premiera odbyła się 2 XI 1949 w Teatrze Kameralnym w Sopocie.

Rok później, również w „Słowie Powszechnym” (1950, nr 343, z 14 XII), Herbert pod pseudonimem „Patryk” recenzował wystawienie tej sztuki w Teatrze Ziemi Pomorskiej (scena w Toruniu) w reżyserii Aleksandra Rodziewicza (przedruk: Z. Herbert, *Węzeł gordyjski oraz inne pisma rozproszone 1948–1998*. Zebrał, przedm., noty P. Kądziała. Wyd. 2, rozszerz. i popr. T. 2. Warszawa 2008, s. 235–236).

2. Zbigniew Herbert, *Reportaż z ognia*. „Biuletyn Literacki Oddziału Gdańskiego Związku Literatów Polskich” [nr 3 (grudzień 1950)], s. 24.

Recenzja książki Ireny Przewłockiej *Miasto w ogniu* (Warszawa 1949).
Irena Przewłocka (1911–1993), prozatorka.

3. Zbigniew Herbert, *Patryk albo krytyk wątpliwy*. „Biuletyn Literacki Oddziału Gdańskiego Związku Literatów Polskich” [nr 3 (grudzień 1950)], s. 26.

Tzw. charakter dedykowany Irenie Przewłockiej, będący jednocześnie komentarzem do recenzji z poz. 2. Aby wytłumaczyć krytyczny ton recenzji, 11 XII 1950 Herbert napisał do niej komentarz w formie „charakteru” (BN Rps, Akc. 17865). Zrobił to po otrzymaniu listu od Haliny Misiołek z 27 XI 1950 (BN Rps, Akc. 17986 t. 1), w którym ta pisała: „w robocie biuletyn – obawiam się, że Twoja recenzja zbyt ostra – a Przewłocka taka drażliwa”.

4. Zbigniew Herbert, *Zagłębie plastyków*. „Kotwica” (Gdańsk) 1955, wyd. specjalne (marzec), s. 6.

Nadtytuł: *List z Warszawy*.

O obecności malarzy sopockich na wystawach w Warszawie w latach 1950–1953.

Numer specjalny pisma miał stanowić jego początek; pismo, przygotowywane przez Oddział Gdański ZLP, jednak nie powstało.

5. Mikołaj, *Pochwała fotoplastikonu*. „Słowo Powszechne” 1951, nr 92, z 4 IV, s. 4.

Z cyklu: *Katarzynyki toruńskie*.

Niewiele wcześniej Herbert zamieścił pod akronimem „Z. H.” artykuł *Problem fotoplastikonu* w „Ilustrowanym Kurierze Polskim” (1951, nr 66, z 7 III, s. 3; przedruk: Herbert, *Węzeł gordyjski oraz inne pisma rozproszone 1948–1998*, t. 2, s. 279).

¹⁰ Zob. list Z. Herberta jako kierownika biura Oddziału Gdańskiego ZLP do Urzędu Kontroli w Gdańsku-Wrzeszczu z 26 VIII 1950 (w: J. Siedlecka, *Pan od poezji. O Zbigniewie Herbercie*. Wyd. 2, popr. i poszerz. Warszawa 2018, s. XLV).

„H.” w „Tygodniku Wybrzeża” w 1948 roku

W październiku lub w listopadzie 1948 Herbert złożył swoją kandydaturę na członka Oddziału Gdańskiego Związku Zawodowego Literatów Polskich¹¹. Było to tuż po jego debiucie prasowym w szczecińskim „Tygodniku Wybrzeża”, którego oddziałem gdańsko-gdynińskim kierował Włodzimierz Wnuk¹². Pierwszy artykuł, *Egzystencjalizm dla laików* – ogłoszony w numerze 35 (z 12 IX 1948), w rubryce *Dyskusje literackie* – miał kontynuację w pięciu felietonach literackich, które ukazywały się do 5 XII 1948. W tym samym okresie w „Tygodniku Wybrzeża” Herbert zamieścił dwie krótkie recenzje plastyczne sygnowane inicjałem nazwiska – „H.”.

6. H., *Rysunki Zygmunta Karolaka*. „Tygodnik Wybrzeża” (Szczecin) 1948, nr 44, z 14 XI, s. 10.

Krótkie omówienie wystawy otwartej 28 IX 1948 w lokalu Oddziału Gdańskiego Związku Zawodowego Polskich Artystów Plastyków przy ul. Rokossowskiego 54 w Sopocie; na wystawie pokazano rysunki Zygmunta Karolaka (1905–1999) wykonane głównie w czasie wojny w obozie jenieckim Gross Born.

Rękopis tego tekstu zachował się w Archiwum Zbigniewa Herberta (BN Rps, Akc. 17928 t. 1, k. 59).

7. H., *Wystawa plastyków gdańskich*. „Tygodnik Wybrzeża” (Szczecin) 1948, nr 49/50, z 26 XII, s. 15.

O otwartej 14 XI 1948 w gmachu Politechniki Gdańskiej dorocznej wystawie obrazów i rzeźb członków Oddziału Gdańskiego Związku Zawodowego Polskich Artystów Plastyków.

„Konrad” i „bert” w „Słowie Powszechnym”

Wczesna publicystyka Herberta – z okresu sopockiego, czyli z lat 1948–1950 – zaczęła powstawać za sprawą Wnuka, który był kierownikiem oddziału gdańskiego paxowskiego „Słowa Powszechnego”. Swoją pierwszy tekst w tym dzienniku, *Zaczarowaną recenzję (na marginesie recenzji M. A. Wasilewskiego o „Zaczarowanej doróżce” K. I. Gaczyńskiego)*, Herbert zamieścił 30 IV 1949, jeszcze pod imieniem i nazwiskiem. W „Słowie Powszechnym” publikował z różną częstotliwością do lutego 1953, głównie recenzje teatralne pod pseudonimem najczęściej używanym, „Patrik” (posługiwał się nim pisząc też do paxowskiego „Dziś i Jutro”, „Tygodnika Powszechnego”, a także – pod koniec życia – do „Zeszytów Literackich” i „Tygodnika »Solidarność«”). Inne teksty opatrywał pseudonimem „Mikołaj”, a ostatni, z 14/15 II 1953, przydomkiem „Stefan Marthà”, którego używał publikując w „Dziś i Jutro”.

¹¹ Siedlecka (*op. cit.*, s. 218) podaje za protokołem Zarządu (brakującym w archiwum Oddziału Gdańskiego ZLP) październik 1948 jako datę złożenia tej kandydatury. Z kolei Herbert w ankiecie z 30 VIII 1950 (Archiwum Związku Literatów Polskich w Warszawie, sygn. 548) pisze: listopad 1948.

¹² Włodzimierz Wnuk (1915–1992), prozaik i publicysta. W latach 1948–1953 był kierownikiem oddziału gdańskiego „Słowa Powszechnego”, a w latach 1951–1953 sekretarzem Oddziału Gdańskiego ZLP. Działacz i redaktor pism Stowarzyszenia „Pax”, bliski znajomy Herberta do czasu dokonanego przez „Pax” przejęcia „Tygodnika Powszechnego” w czerwcu 1953 (Wnuk został wtedy sekretarzem redakcji pisma, a w lipcu 1955 – redaktorem naczelnym).

Poza tekstami sygnowanymi podstawowymi pseudonimami Herbert, w okresie kierowania biurem Oddziału Gdańskiego ZLP, sporządzał krótkie noty o wydarzeniach kulturalnych. Podpisywał je typowymi kontrakcjonimami, czyli pseudonimami utworzonymi przez skrócenie nazwiska. Pseudonim „bert” przybierał różne formy: „(bert)”, „(bet)”, „KERT”, „Vert”, przy czym nie wiadomo, czy te warianty były celowym zabiegiem, czy zwykłą pomyłką zecerską. Wspomniane notatki nie mają dużej wartości literackiej, ale ukazują uczestnictwo Herberta w życiu kulturalnym Trójmiasta – chociaż prawdopodobnie nie brał on udziału we wszystkich opisywanych wydarzeniach, a wiedzę o części z nich mógł czerpać z lokalnej prasy. W wyszczególnionych tu chronologicznie tekstach zwłaszcza jeden odbiega od charakteru informacyjnego, jest reportażem, a zarazem świadectwem współpracy z Rozgłośnią Gdańską Polskiego Radia – został przygotowany na podstawie tekstu audycji radiowej wyemitowanej wcześniej.

Ostatni tekst w tym wykazie pisany jest pod wiele mówiącym pseudonimem „Konrad”. Powróci on później dopiero w 1954 r. w tygodniku „Dziś i Jutro”.

8. bert, *Rozpoczął się sezon muzyczny na Wybrzeżu*. „Słowo Powszechne” 1949, nr 263, z 28 IX, s. 4.

Wywiad z Zygmuntem Latoszewskim (1902–1995), dyrygentem, muzykologiem, w r. 1949 dyrektorem Państwowej Filharmonii Bałtyckiej.

Jak wynika z treści, wywiad był przeprowadzony tuż przed inauguracyjnym nowym sezonem koncertem, który odbył 23 IX 1949 w sali Państwowego Teatru „Wybrzeże” we Wrzeszczu; w programie znalazły się utwory Mieczysława Karłowicza, Piotra Czajkowskiego i Antonína Dvořáka, jako solistka wystąpiła skrzypaczka i kompozytorka Grażyna Bacewiczówna – zob. *Dziś inauguracyjny koncert Filharmonii Bałtyckiej*. „Dziennik Bałtycki” 1949, nr 262, z 23 IX, s. 3.

9. bert, *„Dobra muzyka” dla Gdyni*. Wywiad z dyr. Czekotowskim. „Słowo Powszechne” 1949, nr 283, z 18 X, s. 4.

Wywiad z Kazimierzem Czekotowskim (1901–1972), śpiewakiem, w latach 1945–1950 dyrektorem Państwowej Średniej Szkoły Muzycznej w Gdyni i organizatorem koncertów z cyklu *Dobra muzyka*.

Z treści wynika, że wywiad był przeprowadzony tuż przed recitalem pianistki Olgi Iliwickiej (1910–1979), który odbył się 9 X 1949 w sali Państwowej Średniej Szkoły Muzycznej – zob. *Recital chopinowski Olgi Iliwickiej*. „Dziennik Bałtycki” 1949, nr 278, z 9 X, s. 4.

W Archiwum Zbigniewa Herberta zachował się autograf tego tekstu, również z podpisem „bert” (BN Rps. Akc. 17928 t. 1, k. 58).

10. (bert), *Kronika wystaw na Wybrzeżu*. „Słowo Powszechne” 1949, nr 324, z 28 XI, s. 2.

O wystawach: obrazów malarza marynisty Mariana Mokwy (1889–1987) w siedzibie Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej; prac związkowców amatorów w świetlicy Związku Zawodowego Pracowników Spółdzielczych w Gdańsku; architektury i rzeźby rosyjskiej w siedzibie Związku Zawodowego Polskich Artystów Plastyków w Sopocie.

11. (bert), *Gdańscy rytownicy*. „Słowo Powszechne” 1949, nr 354, z 31 XII, s. 2.

O wystawie sztychów Wilhelma Hondiusa (1597 – ok. 1652), Jeremiasza Falcka (1609–1677) i innych rytowników w Państwowym Muzeum w Gdańsku.

12. (b e r t), *Plany literatów gdańskich*. Wywiad z prezesem oddziału ZLP Malwiną Szczepkowską. „Słowo Powszechne” 1950, nr 11, z 11 I, s. 2.

Malwina Szczepkowska (1909–1977), pisarka, reżyserka teatralna, autorka słuchowisk radiowych, pełniła funkcję prezesa Zarządu Oddziału Gdańskiego ZLP od 30 VII 1949 do 22 VIII 1950.

13. (b e r t), *Pochwała Filharmonii Bałtyckiej. Osiągnięcia i plany w bieżącym sezonie*. „Słowo Powszechne” 1950, nr 25, z 25 I, s. 2.

O bogatym repertuarze Państwowej Filharmonii Bałtyckiej.

14. (b e t), *Gołębie nad Sopotem*. „Słowo Powszechne” 1950, nr 38, z 7 II, s. 4.

O wystawie gołębi pocztowych zorganizowanej w Sopocie przez Związek Polskich Hodowców Gołębi Pocztowych; wystawa odbywała się 2–4 II 1949 w pawilonach Międzynarodowych Targów Gdańskich w Sopocie – zob. (z k), *Wystawa gołębi pocztowych*. „Dziennik Bałtycki” 1949, nr 22, z 22 I, s. 6. Z treści artykułu wynika, że Herbert był na jej otwarciu.

Pseudonim „(bet)” odbiega od wcześniej i później używanego „(bert)” – zabieg celowy lub pomyłka cecerska.

15. (b e r t), *Notatnik gdański*. „Słowo Powszechne” 1950, nr 60, z 1 III, s. 6.

O wydarzeniach kulturalnych Trójmiasta: pierwszy „numer” mówionego miesięcznika „Arka Literacka” (30 I 1950); recital fortepianowy Stanisława Lewińskiego w ramach „Wieczorów Dobrej Muzyki” w Gdyni; pobyt w Bułgarii Zygmunta Latoszewskiego i Ewy Bandrowskiej-Turskiej; odczyty Zdzisława Hierowskiego w Gdańsku i w Sopocie *Na drogach literatury czeskiej i słowackiej* (6 II 1950); odczyt Edmunda Misiołka o powieści Josepha Conrada *Złota strzała* (13 II 1950).

16. b e r t, *Notatnik gdański*. „Słowo Powszechne” 1950, nr 62, z 3 III, s. 2.

O wydarzeniach kulturalnych Trójmiasta: odczyt Edwina Jędrkiewicza *Mój warsztat literacki* (27 II 1950); przedstawienie *Czarodziejski kalosz* Teatru „Łątek”; wystawa prac Władysława Lama w siedzibie Związku Zawodowego Polskich Artystów Plastyków w Sopocie; odczyt Waldemara Voiségo o Andrzeju Fryczu Modrzewskim (15 II 1950).

17. (b e r t), *Notatnik gdański*. „Słowo Powszechne” 1950, nr 86, z 27 III, s. 2.

O wydarzeniach kulturalnych Trójmiasta: *Eugeniusz Oniegin* Piotra Czajkowskiego przygotowany przez Operę Gdańską; premiery Państwowego Teatru „Wybrzeże”: *Niemcy* Leona Kruczkowskiego i *Cisza* Juraja Váha; drugi „numer” „Arki Literackiej” (13 III 1950); nagroda za piosenkę z okazji 5-lecia wyzwolenia Wybrzeża; odczyt Mariana Des Loges’a *Literatura a rzeczywistość* (20 III 1950).

18. (b e r t), *Notatnik gdański*. „Słowo Powszechne” 1950, nr 113, z 26 IV, s. 4.

O wydarzeniach kulturalnych Trójmiasta: muzyka – o *Harnasiach* Karola Szymanowskiego w Państwowej Filharmonii Bałtyckiej, o koncercie poświęconym twórczości Johanna Sebastiana Bacha, o koncertach w Nowym Dworze, o występie „śpiewaka murzyńskiego” Aubreya Pankeya; plastyka – o udziale artystów Wybrzeża w I Ogólnopolskiej Wystawie Plastyki w Warszawie, o wystawie reprodukcji z Galerii Trietiańskiej w siedzibie Związku Zawodowego Polskich Artystów Plastyków w Sopocie, o wystawie poświęconej Bedřichowi Smetanie w foyer Państwowego Teatru „Wybrzeże” w Gdańsku, o objazdowej wystawie *Mickiewicz–Puszkין*; teatr – o przedstawieniach dla dzieci Teatru „Łątek”, o planowanej premierze *Moralności pani Dulskiej* w Państwowym Teatrze „Wybrzeże”; literatura – o przekładzie na język rosyjski noweli *Życie ślepeca* Mieczysława Jarosławskiego, o wieczorach autorskich Marii Bonieckiej w Sopocie i w Gdańsku (17–18 IV 1950).

19. K E R T, *Notatnik gdański*. „Słowo Powszechnie” 1950, nr 119, z 2 V, s. 4.

O wydarzeniach kulturalnych Trójmiasta: koncerty Państwowej Filharmonii Bałtyckiej; premiera Państwowego Teatru „Wybrzeże” – *Gołębie serce* Johna Galsworthy’ego; planowane odczyty gdańskich literatów w województwach gdańskim, olsztyńskim i szczecińskim; odczyt Janiny Krauzowej o powieściach Marii Pujmanowej (24–25 IV 1950); nowa czytelnia czasopism zagranicznych w Sopocie; imprezy z cyklu *Tydzień AZS na Wybrzeżu*.

Pseudonim „KERT” może być pomyłką zecerską lub celową zmianą pseudonimu „bert”.

20. (b e r t), *Notatnik gdański*. „Słowo Powszechnie” 1950, nr 150, z 3 VI, s. 4.

O wydarzeniach Trójmiasta: koncert z okazji dwusetnej rocznicy śmierci Johanna Sebastiana Bacha przygotowany przez Państwową Filharmonię Bałtycką; gościnne występy olsztyńskiego Teatru im. Stefana Jaracza; przedstawienia Państwowego Teatru „Wybrzeże”; odczyt Mariana Des Loges’a (22 V 1950); planowany przyjazd Kazimierza Illakowiczówny do Sopotu; uszkodzenie i remont sopockiego móla; zawody ludowe w Sopocie zorganizowane przez Wojewódzki Komitet Obrońców Pokoju; planowana wystawa prac dzieci uczęszczających do Państwowego Ogniska Kultury Plastycznej w Sopocie; przedstawienia Teatru „Lątek”.

21. (b e r t), *Książka w Gdańsku*. „Słowo Powszechnie” 1950, nr 158, z 11 VI, s. 8.

O rozwoju Biblioteki Miejskiej w Gdańsku.

22. (b e r t), *Kronika kulturalna Gdańska*. „Słowo Powszechnie” 1950, nr 207, z 31 VII, s. 2.

O wydarzeniach kulturalnych Trójmiasta: plastyka – III Festiwal Plastyki w Sopocie (otwarcie 21 VII 1950), wystawa prac osób dorosłych z Państwowego Ośrodka Kultury Plastycznej w Sopocie, pokaz prac studentów Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Pięknych w Sopocie; teatr – premiery Państwowego Teatru „Wybrzeże”: *Faryzeusze i grzesznik* Małgorzaty Wolin i Jerzego Pomianowskiego, *W pewnym mieście* Anatola Sofronowa, *Wesele Figara* Pierre’a de Beaumarchais’go (13–15 VII 1950); muzyka – występ Ewy Bandrowskiej-Turskiej w Grand Hotelu w Sopocie; literatura – akcje odczytowe członków Oddziału Gdańskiego ZLP w domach dziecka i na koloniach letnich, wieczór dyskusyjny z udziałem Waldemara Voisego, dyskusja o młodej poezji Wybrzeża z referatem Janusza Skoszkiewicza (17 VII 1950).

23. V e r t, *Kowalski dostał pracę*. „Słowo Powszechnie” 1950, nr 218, z 11 VIII, s. 6.

Nadtytuł: *W gdyńskim Urzędzie Zatrudnienia*.

Prawdopodobnie jest to tekst powstały na podstawie audycji radiowej opisaney jako „Reportaż z gdyńskiego Urzędu Zatrudnienia pt. *Kowalski znalazł pracę* Zbigniewa Herberta” – zob. rozdz. *Rozgłoszenia Gdańska Polskiego Radia*, poz. 6.

Pseudonim „Vert” może być pomyłką zecerską lub celową zmianą pseudonimu „bert”.

24. K o n r a d, *Miasto-ośmiornica*. „Słowo Powszechnie” 1951, nr 320, z 11 XII, s. 6.

O rozwoju Lublina.

Tekst z cyklu *Listy z Lublina*.

Autorstwo recenzji (na podstawie materiałów z papierów Haliny Misiołek) ustaliła M. Dejna (*Kalendarium życia i twórczości Zbigniewa Herberta 1924–1956*. Praca magisterska pisana pod kierunkiem M. Czermińskiej. Uniwersytet Gdański, Instytut Filologii Polskiej, 1997, s. 72).

„Konrad” i „Zastępca” w „Dziś i Jutro”

Równoległe z publikowaniem w „Słowie Powszechnym” trwała współpraca poety z tygodnikiem „Dziś i Jutro”. Od października 1949 do marca 1953 Herbert zamieścił w nim blisko 40 tekstów, głównie recenzji plastycznych i teatralnych. Publikował tam również tzw. charaktery *à la* Nałkowska, które – tak jak większość tekstów w „Dziś i Jutro” – podpisywał pseudonimem „Patrik”. Inne opatrywał często używanym pseudonimem „Stefan Marthà”, a pojedyncze żartobliwe listy do redakcji sygnował jako „Teofil Głęb” i „Stroskany Teatroman z Prowincji”. „Dziś i Jutro” było też miejscem niechcianego debiutu poetyckiego – 17 IX 1950 ukazały się wiersze *Złoty środek, Pożegnanie września i Napis*. „Z »Dziś i Jutro« rozstałem się gwałtownie, po wydrukowaniu moich 3 wierszy, które, ulegając namowom Władzia Wnuka, dałem im do oceny, z wyraźnym zastrzeżeniem niepublikowania” – pisał do Jerzego Zawieyskiego¹³. Rozbrat z tygodnikiem nie trwał długo, bo tylko do czerwca 1951. „Rok temu trzasnąłem tam drzwiami z wielkim impetem i wielką pychą. Wymyśliłem sobie, że tę pychę trzeba odpokutować na miejscu grzechu, zwłaszcza że to oni, obrażeni, pierwsi wyciągnęli rękę. Podjąłem się pisać do nich o plastyce [...]” – rozgrzeszał siebie w liście do Jerzego Turowicza¹⁴. W tym czasie napisał również recenzję muzyczną pod pseudonimem „Zastępca”, nigdy wcześniej ani później nie używanym. Współpraca zakończyła się właściwie z początkiem r. 1953, tuż po śmierci Józefa Stalina, po którym żałoba trwała na łamach pism podległych władzy, w tym także „Dziś i Jutro”. Okoliczności wznowienia krótkiej współpracy z tygodnikiem nie są znane, prawdopodobnie zarysowała się perspektywa wydania wyboru wierszy w planowanej może już wówczas antologii „...każdej chwili wybierać muszę”, ostatecznie opublikowanej przez „Pax” pod koniec r. 1954, gdzie zamieszczono 20 utworów Herberta. W ciągu krótkiego okresu pisarz ogłosił dwa „charaktery” i jeden felieton pod pseudonimem „Konrad”, użytym już w r. 1951 w „Słowie Powszechnym”.

25. *Zastępca, Koncert muzyki kameralnej*. „Dziś i Jutro” 1952, nr 8, z 24 II, s. 12.

O koncercie muzyki kameralnej Ludwiga van Beethovena w Muzeum Narodowym w Warszawie. Pseudonim ustalony na podstawie listu do Haliny Misiołek z 16 III 1952 – zob. *Dejna, op. cit.*, s. 77.

26. *Konrad, Mój znajomy Anzelm*. „Dziś i Jutro” 1954, nr 11, z 14 III, s. 8.

„Charakter” ten, podobnie jak *Erazm i jego pustelnia* (poz. 28), powstał prawdopodobnie na początku 1952 roku. 16 III 1952 Herbert pisał do Misiołek: „Z rzeczy szufladowych parę wierszy, 2 pierwsze apokryfy o Homerze i Platonie, 2 charaktery [...]” (cyt. za: *Dejna, op. cit.*, s. 77).

Ustalenie autorstwa na podstawie materiałów z papierów Misiołek – zob. *ibidem*, s. 100.
Tekst z cyklu *Z notatnika obserwatora*.

¹³ Herbert, list do J. Zawieyskiego, z 4 X 1950. W: Z. Herbert, J. Zawieyski, *Korespondencja 1949–1967*. Z autografu do druku przygot., przypisy P. Kądziela. Warszawa 2002, s. 42.

¹⁴ Z. Herbert, list do J. Turowicza, z 12 II 1952. W: Herbert, Turowicz, *op. cit.*, s. 38.

27. Konrad, *Rzeźby ze śniegu*. „Dziś i Jutro” 1954, nr 12, z 21 III, s. 5.

O ulotności pamięci o aktorach – na przykładzie Ludwika Solskiego.

Tekst z cyklu *Z notatnika obserwatora*.

28. Konrad, *Erazm i jego pustelnia*. „Dziś i Jutro” 1954, nr 14, z 4 IV, s. 6.

Wycinek prasowy z tym „charakterem” zachował się w materiałach towarzyszących listom Herberta do Misiólek (BN Rps, Akc. 18126).

Tekst z cyklu *Z notatnika obserwatora*.

(ZH) w toruńskiej mutacji „Ilustrowanego Kuriera Polskiego”

Od stycznia 1948 do października 1950 Herbert mieszkał u swoich rodziców w Sopocie, gdzie pracował, a jednocześnie studiował w Toruniu, dokąd dojeżdżał na seminaria i sesje egzaminacyjne. Miał poczucie marnowanego czasu. Już w kwietniu 1950 pisał do przyjaciela: „Wybrzeże wyjaławia mnie i męczy, nie mogę tu pracować nad sobą”¹⁵. Rok akademicki 1949/50 uważał za stracony. „Studia przez rok ubiegły musiałem powiesić na kołku. W przyszłym roku akadem. mam zamiar oddać się im bez reszty” – pisał pod koniec sierpnia 1950 do Zdzisława Ruziewicza, swojego przyjaciela ze Lwowa, osiadłego we Wrocławiu¹⁶. Z takim też zamiarem opuścił Sopot i przeniósł się do Torunia, gdzie kilka dni przed swoimi dwudziestymi szóstymi urodzinami pisał do przyjaciółki: „Pobyt w Toruniu to próba samodzielności i zaradności życiowej”¹⁷. Po raz drugi (pierwszy raz – na początku 1948 r.) w sprawach bytowych pomogło mu małżeństwo Ireny i Waldemara Voisé¹⁸ – znał ich jeszcze ze Lwowa. W czasie drugiej wojny światowej Irena Bilczyńska uczyła się w tej samej Szkole Średniej nr 28 (przed wojną Prywatne Gimnazjum Żeńskie ss. Urszulanek), była podobnie jak Herbert i jej przyszły mąż (za którego wyszła w styczniu 1947 w Krakowie) karmicielem wszy w Instytucie Badań nad Tyfusem Plamistym i Wirusami prof. Rudolfa Weigla, produkującym szczepionki przeciwtyfusowe¹⁹. Herbert podawał ich adres jako swój adres do korespondencji, ale nie wiadomo, czy u nich mieszkał. Zajmowali oni, wraz z dwupółrocznym synem Robertem, pokój sublokatorski przy ul. Zjednoczenia 16 m. 2. Od roku 1946 zamieszkała w Toruniu stryjeczna siostra Waldemara, również Irena, od 1956 r. zameżna i używająca podwójnego nazwiska Voisé-Maćkiewicz, która studiowała na Wydziale

¹⁵ Herbert, list do Elektorowicza, z 8 IV 1950.

¹⁶ Z. Herbert, list do Z. Ruziewicza, z 30 VIII 1950. BN Rps, Akc. 18136 t. 1.

¹⁷ Z. Herbert, list do H. Misiólek, z 24 X 1950. BN Rps, Akc. 18123 t. 1.

Halina Misiólek (1915–2000), początkowo maszynistka, następnie (po wyjeździe Herberta do Torunia) kierownik biura Oddziału Gdańskiego ZLP, żona Edmunda Misiółka (1914–1987), teatrologa i krytyka teatralnego, z którym miała dwie córki; Misiólkowie rozeszli się z powodu romansu Herberta z Misiólkową.

¹⁸ Irena Voisé z d. Bilczyńska (1922–2003), historyk sztuki; Waldemar Voisé (1920–1995), historyk nauki, muzykolog.

¹⁹ Herbert i Bilczyńska byli karmicielami wszy zdrowych, Voisé należał do tzw. skrzykaczy, którzy byli z reguły karmicielami wszy zakażonych. Zob. Rudolf Stefan Weigl (1883–1957). *Profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, twórca szczepionki przeciw tyfusowi plamistemu*. Wrocław 1994, s. 52, 53, 58.

Sztuk Pięknych UMK i od 1947 r. pracowała w Państwowym Muzeum Pomorskim w Toruniu (od kwietnia 1950 w jego nowo utworzonym Biurze Społeczno-Oświatowym). Od roku 1949 należała do Stronnictwa Demokratycznego²⁰. Nie sposób nie skojarzyć tych faktów z dwiema aktywnościami zarobkowymi Herberta w roku akademickim 1950/51, tj. pracy w tym samym biurze w Muzeum Pomorskim i współpracy z toruńską mutacją „Ilustrowanego Kuriera Polskiego”, codziennego organu Stronnictwa Demokratycznego. Obie te aktywności powiązane są ze sobą – Herbert wiele tekstów poświęcał działalności muzeum. Można domyślać się, że jego autorstwa było również dużo nie podpisanych zwykłych zapowiedzi wydarzeń, które odbywały się w muzeum.

Teza o tym, że Irena Voisé pomogła Herbertowi rozpocząć współpracę z Muzeum Pomorskim w Toruniu i z „Ilustrowanym Kurierem Polskim”, czeka jeszcze na potwierdzenie w materiałach źródłowych²¹. O samej pracy w muzeum Herbert wspominał kilkakrotnie w listach do Haliny Misiołek – oto przykład:

W Muzeum otwarcie 2 wystaw „Toruń w grafice” i „Antyczna Kultura”. Gazety nie zamieściły żadnych wzmianek. Wyobraź sobie, jak ja wyglądam. Ja jestem ten od propagandy. Zwołałem konferencję prasową i martwię się, że nikt nie przyjdzie. Jest 10.30. Za godzinę otwarcie²².

Teksty do „Ilustrowanego Kuriera Polskiego” podpisywał akronimem w nawiasie „(ZH)” bądź jego wariantami: „ZH”, „Z. H.”, „(Z. H.)”, „(zh)”.

29. (ZH), *Autor „Zaklętych rewirów” w Toruniu*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. AB) 1950, nr 319, z 19 XI, s. 5.

O spotkaniu z Henrykiem Worcellem (1909–1982), które odbyło się 9 XI 1950 w Państwowym Muzeum Pomorskim w Toruniu w ramach „czwartków literackich”.

30. (Z. H.), *Żeromski, jakiego nie znamy...* „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. AB) 1950, nr 348, z 18 XII, s. 7.

Omówienie spotkania z Hanną Mortkowicz-Olczakową *Wspomnienia o Żeromskim*, które odbyło się 14 XII 1950 w świetlicy Państwowego Muzeum Pomorskiego w Toruniu.

Hanna Mortkowicz-Olczakowa (1905–1968), autorka m.in. opowieści biograficznych, w tym *O Stefanie Żeromskim. Ze wspomnień i dokumentów* (1965).

31. (zh), [krótka nota dotycząca aktualnych wydarzeń w Państwowym Muzeum Pomorskim w Toruniu]. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. AB) 1951, nr 11, z 11 I, s. 5.

²⁰ Irena Voisé-Mackiewicz (1925–1975), historyk sztuki, wieloletni kierownik Oddziału Ikono grafii Biblioteki Głównej UMK w Toruniu. Na podstawie akt osobowych I. Voisé-Mackiewicz w Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (sygn. K-19/99).

²¹ Nieznane są przekazy ustne czy wspomnienia, które naprowadzałyby na ten wątek; nic również nie wiadomo o ewentualnym archiwum Voisé-Mackiewicz. Archiwum Państwowego Muzeum Pomorskiego zachowało się zaledwie częściowo i jest przechowywane w Archiwum Państwowym w Toruniu; podobnie sprawy się mają z archiwum „Ilustrowanego Kuriera Polskiego”, znajdującym się w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy.

²² Z. Herbert, list do H. Misiołek, z 19 XI 1950. W: M. Dejna, *Kalendarium życia i twórczości Zbigniewa Herberta 1924–1956*. Praca magisterska pisana pod kierunkiem M. Czermińskiej. Uniwersytet Gdański, Instytut Filologii Polskiej, 1997, s. 48.

32. (ZH), *Pierwszy odczyt o świecie antycznym*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. AB) 1951, nr 14, z 14 I, s. 6.

Omówienie odczytu Stefana Srebrnego *Fantastyka i humoreska ludowa na scenie ateńskiej*, który odbył się 11 I 1951 w Collegium Maximum (Dwór Artusa) Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w ramach działalności Koła Toruńskiego Polskiego Towarzystwa Filologicznego.

Inne omówienie tego samego odczytu, zatytułowane *Odwiedziny u Arystofanesa*, Herbert zamieścił pod pseudonimem „Mikołaj” w „Słowie Powszechnym” (1951, nr 61, z 2 III, s. 4; przedruk: Z. Herbert, *Węzeł gordyjski oraz inne pisma rozproszone 1948–1998*. Zebrał, oprac., noty P. Kądziela. Warszawa 2001, s. 391–392).

33. (ZH), *Milcząca dyskusja*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. AB) 1951, nr 15, z 15 I, s. 3.

Krótkie i uszczypliwie omówienie odczytu Konrada Dargiewicza *Socjalistyczny realizm w sztuce*, który odbył się 10 I 1951 w Collegium Maximum (Dwór Artusa) Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Konrad Dargiewicz (1897–1970), malarz, w latach 1945–1965 wykładowca na Wydziale Sztuk Pięknych UMK.

34. (zh), *Odczyt u filologów w Toruniu*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. AB) 1951, nr 23, z 23 I, s. 5.

Krótką informacją o zaplanowanym na ten dzień w Collegium Maius Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu referacie Michała Wyszyńskiego *Czy według prawa rzymskiego małżeństwo było kontraktem* w ramach działalności Koła Toruńskiego Polskiego Towarzystwa Filologicznego.

Michał Wyszyński (1890–1972), profesor prawa kanonicznego i teologii.

35. Z. H., *Nowe spojrzenie na Żeromskiego*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. ABCDEFG) 1951, nr 24, z 24 I, s. 5.

Omówienie odczytu Artura Hutnikiewicza *Żeromski a naturalizm*, który odbył się 18 I 1951 w świetlicy Państwowego Muzeum Pomorskiego w Toruniu w ramach „czwartków literackich”. Hutnikiewicz przywołuje ten odczyt i artykuł Herberta we wspomnieniu *Moje pierwsze dziesięciolecie w Toruniu* (w zb.: *Uniwersytet Mikołaja Kopernika. Wspomnienia pracowników*. Red. A. Tomczak. Toruń 1995, s. 107–109).

Artur Hutnikiewicz (1916–2005), historyk literatury polskiej, znawca okresu Młodej Polski i Dwudziestolecia międzywojennego.

36. Z. H., „*Niemcy*” *Leona Kruczkowskiego*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. AB) 1951, nr 34, z 3 II, s. 3.

Recenzja przedstawienia zrealizowanego przez Teatr Ziemi Pomorskiej (scena Toruń) w reżyserii Emila Chaberskiego – którego premiera odbyła się 20 I; w liście do Jerzego Turowicza z 19 I 1951 (w: Z. Herbert, J. Turowicz, *Korespondencja. Z autografów odczytał, oprac., przypisy, posł.* T. Fiałkowski. Kraków 2005, s. 17) Herbert pisał, że nie wybiera się na nie, ale najwidoczniej zmienił zdanie.

37. (ZH), *Uczony radziecki w Toruniu*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. ABC) 1951, nr 58, z 27 II, s. 5.

Nadtytuł: *O sztuce rosyjskiej*.

Omówienie odczytów radzieckiego historyka sztuki Aleksieja Aleksandrowicza Fiodorowa-Dawydowa (1900–1969), które odbyły się 21–23 II 1951 w Toruniu.

38. (ZH), *Autorka „Nocy i dni” w Toruniu*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. ABC) 1951, nr 65, z 6 III, s. 5.

Omówienie spotkania z Marią Dąbrowską, które odbyło się 1 III 1951 w Collegium Maximum (Dwór Artusa) Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu w ramach „czwartków literackich”.

39. (Z. H.), *Historia gazety*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. ABC) 1951, nr 70, z 11 III, s. 8.

Krótki tekst o lichości papieru gazetowego.

40. (Z. H.), *Toruńskie okruchy*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. ABC) 1951, nr 77, z 18 III, s. 6.

Krótkie teksty o „Domu Kopernika”, średniowiecznym Toruniu jako warowni, najstarszej gospodzie toruńskiej „Modry Fartuszek”, wzgórzu Wiesiołek, „przywileju chełmińskim” i Archiwum miasta Torunia, piernikach toruńskich i formach piernikarskich w Muzeum Pomorskim w Toruniu.

41. (ZH), *Historia drobnych przedmiotów*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. ABC) 1951, nr 77, z 18 III, s. 8.

Tekst o maszynie do pisania i o banknotach.

42. (ZH), *Okruchy toruńskie*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. ABC) 1951, nr 83 (Wielkanoc [24–26 marca]), s. 6.

O Konradzie Wallenrodzie, regulaminie uczniowskim, Bazarowej Kępie i dawnych aptekach.

43. (ZH), *Nowa wystawa w Muzeum Pomorskim*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. ABC) 1951, nr 89, z 1 IV, s. 6.

O mającym odbyć się 8 IV otwarciu wystawy *Ochrona Pomników Kultury w Polsce*.

44. (ZH), *Jarosław Iwaszkiewicz w Toruniu*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. ABC) 1951, nr 89, z 1 IV, s. 6.

O mającym odbyć się 1 IV w Collegium Maius wieczorze autorskim Jarosława Iwaszkiewicza.

45. (ZH), *Okruchy toruńskie*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. ABC) 1951, nr 89, z 1 IV, s. 6.

O grobowcu Anny Wazówny, Bazarowej Kępie, flisakach, drzwiach do Muzeum Pomorskiego w Toruniu oraz o pierniku – darze Rady Miejskiej w Toruniu dla carycy Katarzyny.

46. (zh), *Okruchy toruńskie*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. ABC) 1951, nr 145, z 27 V, s. 6.

O zbiorach Książnicy Miejskiej w Toruniu, organach w kościele NMP w Toruniu, przywileju króla Kazimierza Jagiellończyka dla Torunia, mundurach żołnierzy toruńskich w XVII w., legendzie o wisielcu, rocznicy Towarzystwa Naukowego w Toruniu.

47. (zh), *Apel do melomanów*. „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. ABC) 1951, nr 163, z 14 VI, s. 5.

O braku zainteresowania koncertami muzyki kameralnej w Filharmonii Pomorskiej.

Tekst zamieszczony w rubryce *Z ukosa*.

48. (zh), *O czym nie każdy wie...* „Ilustrowany Kurier Polski” (wyd. ABC) 1951, nr 173, z 24 VI, s. 6.

Sześć ciekawostek z historii Torunia, w tym o rzeźbie Bachusa (zwanej Grubą Maryną) z domu „Pod Turkiem”, która znajduje się w Muzeum Pomorskim.

Publicystyka radiowa

Rozgłośnia Gdańska Polskiego Radia

W biografii Herberta publicystyka radiowa pozostaje mało znana. Tuż po osiedleniu się w Sopocie pisarz donosił swojemu przyjacielowi:

W tej chwili mam dwie poważne propozycje: Radio (mam opracować cykl audycji eksperymentalnych pt. *Lekcje słuchania poezji*) i redagowanie „Rejsów” (dodatek literacki do „Dziennika Bałtyckiego”). Nie mam jednak czasu, aby się tym poważnie zająć²³.

Na podstawie zachowanych źródeł, a także deklaracji samego Herberta, wiadomo, że współpracę z radiem rozpoczął w r. 1949, niewątpliwie dzięki środowisku Oddziału Gdańskiego ZLP, którego członkowie – a wśród nich Edward Fiszer, dyrektor redakcji artystycznej²⁴ – współpracowali z Rozgłosnią Gdańską Polskiego Radia. W Oddziale w Gdyni Archiwum Państwowego w Gdańsku znajdują się szczegółowe programy, w których odnaleziono informacje o 11 audycjach przygotowanych lub współprzygotowanych przez Herberta od sierpnia 1949 do października 1950. Zbiega się to z przybliżonym okresem jego pracy jako kierownika biura Oddziału Gdańskiego ZLP (wtedy publikował w „Słowie Powszechnym” pod pseudonimem „bert”). Nie zachowały się teksty tych audycji, ale z opisowych tytułów można wnioskować, że dominowały tematy kulturalne. Kilka z nich Herbert wykrzesał w tekstach prasowych. O swoim zaangażowaniu się w pracę w radiu pisał m.in. 7/8 VIII 1950 do Haliny Misiołek:

Chodziłem pilnie do biura, pisałem (takie głupie reportażyki, recenzje – na nic lepszego nie było mnie stać). Codziennie byłem w Radio. Dwa razy recytowałem wiersze i występowałem w słuchowisku. Raz z Kirą, drugi raz z Różą²⁵.

Ostatnią znaną audycję (prawdopodobnie było ich więcej) w Rozgłosni Gdańskiej Polskiego Radia z udziałem Herberta wyemitowano 1 X 1950, a więc pod koniec jego pobytu w Krynicy. Kontynuację współpracy z Rozgłosnią Gdańską stanowiła współpraca z Rozgłosnią Pomorską w Bydgoszczy i Toruniu Polskiego Radia.

1. 21 VIII 1949, godz. 11:20 – 11:57. W Rozgłosni Gdańskiej Polskiego Radia emitowana jest „Aud. świetlicowa w oprac. Andrzeja Łepkowskiego” – przypuszczalnie może to być audycja, o której Herbert w ankiecie dla Oddziału Gdańskiego ZLP

²³ Z. Herbert, list do Z. Ruzewicza, z 26 III 1948. BN Rps, Akc. 18136 t. 1.

²⁴ Edward Fiszer (1916–1972), poeta, dziennikarz, autor tekstów piosenek; w latach 1946–1952 kierował redakcją artystyczną Rozgłosni Gdańskiej Polskiego Radia.

²⁵ Cyt. za: Dejna, *op. cit.*, s. 38. Wspominane osoby to: Kira Pełowska (1918–1986), aktorka Państwowego Teatru „Wybrzeże”, oraz Róża Ostrowska (1926–1975), pisarka i scenarzystka teatralna.

napisał: „1949/50 wspólnie z A. Łepkowskim – *Chopin, Puszkina* – eksperymentalne audycje dla świetlic”.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, Oddział w Gdyni, sygn. 1358/221.

Archiwum Związku Literatów Polskich, Warszawa, sygn. 548.

W Archiwum Zbigniewa Herberta zachował się maszynopis audycji *Chopin w świetlicy* datowanej na sierpień 1949 (BN Rps, Akc. 17928 t. 1). Ani w Oddziale w Gdyni Archiwum Państwowego w Gdańsku, ani w programach radiowych w „Dzienniku Bałtyckim” nie pojawia się ten tytuł. Mimo braku nazwiska Herberta jako współautora oraz braku nazwiska Chopina w tytule długość audycji jest podobna do długości audycji *Puszkina w świetlicy* (24 X 1949); również Łepkowski nie opracowywał innych tak długich audycji, co pozwala sądzić, że może chodzi właśnie o audycję o roboczym tytule *Chopin w świetlicy* („Dziennik Bałtycki” nie opublikował programu radiowego na ten dzień).

Andrzej Łepkowski (1925–2015), poeta, prozaik, eseista, rysownik.

2. 24 X 1949, godz. 16:20 – 17:00. Audycja radiowa w Rozgłośni Gdańskiej Polskiego Radia: „*Puszkina w świetlicy* w oprac. Andrzeja Łepkowskiego i Herberta”.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, Oddział w Gdyni, sygn. 1358/223.

Tekst audycji nie zachował się.

3. 11 XI 1949, godz. 16:40 – 17:00. W Rozgłośni Gdańskiej Polskiego Radia emisja: „Aud. literacka *Pod znakiem wsi* – oprac. Zbigniewa Herberta”.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, Oddział w Gdyni, sygn. 1358/224.

„Dziennik Bałtycki” 1949, nr 310, z 10 XI, s. 3 (zapowiedź audycji).

Tekst audycji nie zachował się.

4. 28 I 1950, godz. 14:45 – 14:55. Audycja radiowa w Rozgłośni Gdańskiej Polskiego Radia: „Reportaż oświatowy *Wiedza ze srebrnego ekranu* – kino oświatowe na wsi – w oprac. Zb. Herberta”.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, Oddział w Gdyni, sygn. 1358/225.

Audycja ta była planowana na 24 I na godz. 16:50 – 17:00, zapowiadał ją również „Dziennik Bałtycki” (1950, nr 23, z 23 I, s. 5); Herbert także zapisał w kalendarzu pod datą 24 I: „audycja o filmie” (kalendarz 1950, BN Rps, Akc. 18030 t. 1); planowaną na 24 I audycję Herberta zmieniono na inną: „*Nowe prądy w nauce o dziedziczności*, opr. inż. Stefan Biskupski”.

Tekst audycji nie zachował się.

5. 4 II 1950, godz. 14:45 – 14:55. Audycja radiowa w Rozgłośni Gdańskiej Polskiego Radia: „Z wizytą w Gdańskim teatrze »Łątek«. *Kulisy Bajki* – opr. Zb. Herbert”.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, Oddział w Gdyni, sygn. 1358/226.

Kalendarz 1950, BN Rps, Akc. 18030 t. 1 (zapis: „audycja o Łatkach”).

W związku z tą audycją pozostaje tekst Herberta dotyczący ostatniego przedstawienia inscenizacji bajki Julii Duszyńskiej *O Szymku, o Tymku i o żywej wodzie* pt. *Kulisy bajki* („Słowo Powszechne” 1950, nr 110, z 23 IV, s. 4; przedruk: Z. H e r b e r t, *Węzeł gordyjski oraz inne pisma rozproszone 1948–1998*. Zebrał, oprac., noty P. Kądziela. Warszawa 2001, s. 571–573); sam tekst audycji nie zachował się.

6. 29 VII 1950, godz. 14:45 – 14:55. Audycja radiowa w Rozgłośni Gdańskiej Polskiego Radia: „Reportaż z Gdynińskiego Urzędu Zatrudnienia pt. *Kowalski znalazł pracę* Zbigniewa Herberta”.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, Oddział w Gdyni, sygn. 1358/231.

Tekst tej audycji został najprawdopodobniej wykorzystany w artykule *Kowalski dostał pracę* – zob. rozdz. „Konrad” i „bert” w „*Stowie Powszechnym*”, poz. 23; tekst audycji nie zachował się.

7. 2 VIII 1950, godz. 22:35 – 22:45. Audycja radiowa w Rozgłośni Gdańskiej Polskiego Radia: „Z cyklu *Ogniska* – obrazek z letnich kolonii dziecięcych nad morzem (dzieci polskie z Czechosłowacji) – Zb. Herbert”.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, Oddział w Gdyni, sygn. 1358/232.

Tekst audycji nie zachował się.

8. 2 IX 1950, godz. 16:50 – 17:00. Audycja radiowa w Rozgłośni Gdańskiej Polskiego Radia: „Posezonowe rozważania – felieton Zb. Herberta”.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, Oddział w Gdyni, sygn. 1358/233.

Tekst audycji nie zachował się.

9. 17 IX 1950, godz. 22:00 – 22:15. Audycja radiowa w Rozgłośni Gdańskiej Polskiego Radia: „Montaż poetycki poświęcony Warszawie pt. *Z natchnienia i z cegły* w opr. Zbigniewa Herberta i Franciszka Fenikowskiego”.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, Oddział w Gdyni, sygn. 1358/233.

„Dziennik Bałtycki” 1950, nr 256, z 17 IX, s. 6 (zapowiedź w programie radiowym).

Tekst audycji nie zachował się.

10. 18 IX 1950, godz. 16:40 – 16:50. Audycja radiowa w Rozgłośni Gdańskiej Polskiego Radia: „»Kurtyna w górę« – fel. Zb. Herberta *Uczeń diabła*”.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, Oddział w Gdyni, sygn. 1358/233.

W związku z tą audycją pozostaje tekst Herberta „*Uczeń diabła*” B. Shawa w *Państwowym Teatrze „Wybrzeże”* („Słowo Powszechnie” 1950, nr 293, z 25 X, s. 4; przedruk w: Herbert, *Węzeł gordyjski oraz inne pisma rozproszone 1948–1998* (2001), s. 579–580); była to recenzja przedstawienia *Uczeń diabła* według George’a Bernarda Shawa w reżyserii Dobiesława Damięckiego, którego premiera w Teatrze Dramatycznym w Gdyni odbyła się 2 IX 1950 – Herbert przebywał wówczas w szpitalu, zatem na przedstawieniu prawdopodobnie był później. Tekst audycji nie zachował się.

11. 1 X 1950, godz. 13:15 – 13:30. Audycja radiowa w Rozgłośni Gdańskiej Polskiego Radia: „Audycja Literacka – Gdański Tygodnik Literacki – złożony z wierszy Fenikowskiego, rep. literack. R. Ostrowskiej i felietonu Zb. Herberta”.

Archiwum Państwowe w Gdańsku, Oddział w Gdyni, sygn. 1358/234.

Tekst audycji nie zachował się.

Rozgłośnia Pomorska w Bydgoszczy i Toruniu Polskiego Radia

Doświadczenie zdobyte podczas współpracy z Rozgłośnią Gdańską miało niebawem procentować podczas pobytu w Toruniu. Znowu jedynie hipotetycznie można napisać, że po raz kolejny pomocą Herbertowi mógł służyć wspomniany przy okazji omawiania współpracy z „Ilustrowanym Kurierem Polskim” Waldemar Voisé,

który w latach 1949–1951 przygotowywał audycje muzyczne dla Rozgłośni Pomorskiej w Bydgoszczy i Toruniu Polskiego Radia. Już w dniu przeprowadzki Sopotu do Torunia Herbert pisał do Haliny Misiołek: „Byłem w Radio w Bydgoszczy. [...] Obiecali, może nawet będę lektorem. Poza tem będę pisał. W czwartek jadę oglądać kampanię cukrową z czego ma się urodzić reportaż”²⁶. Nie wiadomo, czy taki reportaż się „urodził”. W Archiwum Państwowym w Bydgoszczy zachowały się teksty jedynie pięciu audycji przygotowanych przez Herberta, brak informacji o innej ewentualnej współpracy. Po miesiącu pobytu w Toruniu Herbert wspominał o nawale pracy: „Mam bardzo dużo roboty, piszę 3 audycje, do gazet, a w muzeum też każą robić to i owo, i jeszcze seminaria, wykłady, referaty”²⁷.

12. 2 X 1950, godz. 18:00 – 18:15. Emisja w Rozgłośni Pomorskiej w Bydgoszczy i Toruniu Polskiego Radia audycji *Wystawy Torunia*.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 1237/108, k. 26–31.

„Gazeta Toruńska” 1950, nr 331, z 1 XII, s. 5 (zapowiedź programu radiowego na 2 XII: „Przegląd kulturalny w opracowaniu Zbigniewa Herberta”).

13. 8 XII 1950, godz. 19:20 – 19:40. Emisja w Rozgłośni Pomorskiej w Bydgoszczy i Toruniu Polskiego Radia audycji *Poetyckie spotkanie z Kazimierzem Hoffmanem*.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 1237/108, k. 164–171.

Druk: „Kwartalnik Artystyczny” 2008, nr 4, s. 87–92.

14. 13 I 1951, godz. 18:00 – 18:15. Emisja w Rozgłośni Pomorskiej w Bydgoszczy i Toruniu Polskiego Radia audycji *Rozwój narzędzi pracy. Na marginesie ostatniej wystawy Państwowego Muzeum Pomorskiego w Toruniu*.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 1237/109, k. 213–217.

15. 7 VI 1951, godz. 18:30 – 18:45. Emisja w Rozgłośni Pomorskiej w Bydgoszczy i Toruniu Polskiego Radia audycji z cyklu „przypominamy klasyków”: fragment powieści Alphonse’a Daudeta *Tartarin w Alpach* ze wstępem Herberta.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 1237/116, k. 203–213.

16. 8 VII 1951, godz. 18:30 – 18:40. Emisja w Rozgłośni Pomorskiej w Bydgoszczy i Toruniu Polskiego Radia audycji *O wierszach, poetach i nadziei*.

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 1237/118, k. 211–220.

O wierszach młodych wówczas poetów toruńskich: Dariusza Czaplckiego (1930–2002), Jana Mirosława Kasjana (1933–2010) i Henryka Świąckiego (1926–1985).

Praca nad odnalezieniem tekstów Herberta nie jest zakończona. Z dużym prawdopodobieństwem możemy sądzić, że lista artykułów i audycji nie jest kompletna, że w przyszłości nieoczekiwanie wypłyną inne nieznanne teksty, które uzupełnią bibliografię i biografię autora *Pana Cogito*.

²⁶ Z. Herbert, list do H. Misiołek, z 24 X 1950. Cyt. za: Dejna, *op. cit.*, s. 45.

²⁷ Z. Herbert, list do H. Misiołek, z 24 XI 1950. Cyt. jw., s. 48.

Abstract

HENRYK CITKO

ZBIGNIEW HERBERT'S UNKNOWN JOURNALISM FROM THE YEARS 1948–1955
A SUPPLEMENT TO BIBLIOGRAPHY

The paper registers and discusses Zbigniew Herbert's unknown to scholars early journalism. 48 press papers from the years 1948–1955, found mainly in Toruń mutated edition of "Ilustrowany Kurier Polski" ("Illustrated Polish Courier") and in "Słowo Powszechne" ("Universal Word") of the PAX Association, are a marked supplement to the work by Paweł Kądziera *Twórczość Zbigniewa Herberta. Monografia bibliograficzna (Zbigniew Herbert's Creativity: A Bibliographical Monograph, 2009)*, and to Herbert's journalistic papers *Węzeł gordyjski oraz inne pisma rozproszone 1948–1998 (The Gordian Knot and Other Scattered Writings 1948–1998, 2001; second impression, extended and amended 2008)*, also collected and prepared by the same author. The years 1949–1951 is also the time when Herbert co-worked with the Gdańsk Radio Station, and with the Pomeranian Radio Station in Bydgoszcz and in Toruń of the Polish Radio, which resulted in radio broadcasts. The paper examines 16 such broadcasts, pieces of information about which were found in the National Archives in Gdańsk and in Bydgoszcz.